

Milli Afgan Devleti'nin Kuruluşuna Kadar Afganistan Coğrafyasında Hâkimiyet Mücadelesi

Bülent YAŐAR¹

Öz

Aşılamayan dağları ve önemli geçitleriyle Afganistan, akın ve göç yollarının keşiştiği stratejik bir coğrafyada bulunması hasebiyle üzerinde silah seslerinin ve çıkar hesaplarının eksik olmadığı, erken devirlerden itibaren birçok kavim ve devletin hâkimiyet kurduğu bir saha olmuştur. Bu güçler zamanla coğrafyadaki hâkimiyetlerini yitirseler de etnik olarak ülkede yaşamaya devam ederken muazzam bir kültürel zenginliği de bu topraklara miras bırakmışlardır. Ancak kültürel ve etnik çeşitliliğin oluşturduğu kavmi aidiyet ve müstakil hareket etme duygusu, bu topraklarda güvenlik ve istikrarın bir türlü sağlanamamasının sebebi olmuştur. Bu olumsuz durumun tarihi bir arka planının olduğundan hareketle çalışmamızda kültürel çeşitliliğin yapıtaşı durumundaki Afgan, Türk, Tacik ve Moğol unsurların Afganistan coğrafyasındaki hâkimiyet mücadelesi Milli Afgan devletinin kuruluşuna (1747) kadarişlenerek dönemin siyasi ve toplumsal unsurlarına tarihsel bir perspektiften bakmak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Hâkimiyet mücadelesi, Türkler, Ahmed şah Durranî, Afgan kabileleri

The Domination Struggle in the Afghanistan Geography until the Foundation of the National Afghan State

Abstract

Afghanistan, with its impassable mountains and important passages, has been a place where gunfire and conflict of interest are not missing, and many tribes and states have dominated since the early ages, as it is located in a strategic geography where the invasion and migration routes intersect. Although these powers lost their dominance in the geography over time, they left an enormous cultural wealth to these lands while continuing to live in the country ethnically. However, while belonging to tribe and the sense of acting independently created by cultural and ethnic diversity is the reason why security and stability cannot be achieved in these lands on any account. Considering that this negative situation has a historical background, our study aims to look at the political and social elements of the period by means of historical perspective by discussing the domination struggle of Afghan, Turkish, Tajik and Mongolian elements, which are the building blocks of cultural diversity, in Afghanistan until the establishment of the National Afghan state (1747).

Keywords: Afghanistan, Domination struggle, Turks, Ahmed Shah Durrani, Afghan tribes

¹ Doktora öğrencisi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilimdalı, ORCID: 0000-0002-8990-4991

Giriş

İlk olarak X. yüzyılda Gazneli kaynaklarında geçen Afgan adı, Türk ve Hindu topluluklarıyla birlikte zikredilmiş olupaynı zamanda İran ile Hindistan arasındaki dağlık coğrafyaya yerleşmiş kabileleri kapsarken, bir coğrafi terim olarak Afganistan adı ise XVI. yüzyılda kaleme alınan Babür'ün vakayinamesinde geçmekte olup Süleyman Dağları'nın çevresi kastedilmektedir (Yazıcı, 2011a: 1). Tarihçiler Afganistan coğrafyasının eski isminin "Aryanlar Ülkesi" anlamına gelen "Aryana" olduğunu yazmışlardır (Şalizi, 1989: 9). Bugün Afganistan adı ile tanınmakta olan memleket, bu ismi Abdalî² reislerinden Ahmed Şah Abdalî'nin Milli Afgan Devleti'ni kurduğu XVIII. asrın ilk yarısından sonra alacaktır ki daha önceleri siyasi birlikten yoksun olan bu bölgelerin farklı isimleri olduğu gibi yaşayan insanlar arasında da ırk ve dil bakımından bir bağ bulunmuyordu (Saray, 1981: 13).³

Afganların kökeni tartışmasında özellikle Afgan ve İranlı tarihçiler, Şah Cihangir'in vakanüvisliğini yapmış olan Nimetullah'a⁴ dayanarak onların Beni İsrail soyundan geldiklerini söylemiştir (Yazıcı, 2011a: 1).⁵ Ancak antropolojik olarak belirli bir Afgan tipine rastlanılmayan bu coğrafyada genel olarak Türk-İran tipinin ağır bastığı güneye inildikçe İndo-Aryan tipinin karıştığı kabileler Afgan ismiyle zikredilmiştir (Yazıcı, 2011a: 1 vd.).

Ortadoğu⁶ coğrafyasında önemli bir stratejik konuma sahip olan Afganistan; Orta Asya, Hindistan ve Ortadoğu'nun kesiştiği noktada (Oğuz, 1999: 33) ayrıca Orta Asya'nın güneye ve Hindistan'a açılan yolları üzerindedir.⁷ Afganistan; kuzeyde Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan, kuzey doğuda Çin Türkistan'ı, doğuda ve güney doğuda Pakistan ve Pakistan Belucistan'ı ile batı ve güney batıda ise İran ve İran Belucistan'ı ile komşudur (Fletcher, 1965: 3.; Runion, 2007: 2).

² Abdalî bugün Dürrani adı ile tanınan Afgan kabilesinin eski adı olmakla beraber bu kabile Afgan ırkının Sarbani koluna ait olup, Efganlıların kanaatine göre, adı Abdal b.Sarhan b.Kays'tan gelmektedir (Dames, 1997a: 4).

³ Afganistan ahalisini teşkil eden ırklar; Efganlar, Farslar, Türkler, Moğollar ve Hinduş arileri olup aralarında büyük bir kaynaşma olduğundan kabileler içinde bile bu unsurları tespit etmek zordur (Dames, 1997b: 136).

⁴ Ni'metullah b. Habibullah, Ekber Şah'ın hizmetinde bulunan Habibullah Herevi'nin oğludur. Bâbürlü kumandanlarından olup 1597 yılında Şah Cihangir'in hizmetine girmiştir. Cihangir'in 1609'a kadar vak'anüvisliğini yaptıktan sonra kumandanlarından Hân-ı Cihân Lüdi'nin hizmetine girmiş ve onun teşvikiyle 1612'de Afgan tarihini içeren Târîh-i Hân-ı Cihân adlı Farsça eserini 1613'te tamamlamıştır (Özcan, 2007: 131).

⁵ Afganistan'ı oluşturan karmaşık toplulukların içerisinde Afganlar farklı ve kendilerine özgü bir halkı oluşturdukları gibi kendilerini Beni İsrail olarak adlandırmaktadırlar (Bellew, 1880: 25; Singh, 1959: 1).

⁶ Ortadoğu, coğrafi ve siyasi bir kavram olarak XIX. yüzyılın sonlarına doğru kullanılmaya başlanırken daha çok Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet sahasını ayrıca İran ve Afganistan'ı içine alan coğrafyayı ifade etmiştir (Cöhce, 2008: 66-67). ; II. Dünya Savaşı'ndan sonra akademik çalışmalarda ve uluslararası siyasette kullanımı artan "Ortadoğu" kavramını ilk defa 1902 yılında Amerikan deniz tarihçisi Alfred Thayer Mahan, Basra körfezinin öneminden bahsettiği "The Persian Gulf and International Relations" başlıklı yazısında Arabistan ile Hindistan arasındaki bölgeyi ifade etmek için kullanılmıştır (Lewis, 2007: 75).; Alman şarkiyatçı Udo Steinbach, Arap Birliğine dahil bütün ülkeleri İsrail, Türkiye, İran, Pakistan ve Afganistan'ı içine alan bölgeyi Ortadoğu olarak adlandırmıştır (Kocaoğlu, 1995: 6.; Lindholm, 2004, 363).

⁷ Hindistan, istilalara kuzey batı yönünden Kâbil, Kandahar ve Mekran olmak üzere üç yolla açıktır (Grenard, 1970: 162); Kuzey Hindistan'ı Afganistan ve Maverâünnahir'e bağlayan Bolan, Gamel, Toçî, Kurram ve Hayber gibi geçitler bu bölgeye açılmakta olup Hindistan'a kuzeyden gerçekleştirilen seferler bu geçitler üzerinden yapılmıştır (Durak, 2001: 1 vd.).

Afganistan'da hâkim etnik grubu oluşturan Afganlar memlekete kuzeyden gelip, Süleyman Dağları etrafına yerleşerek⁸ oranın Hind asıllı yerli halkıyla karışmış ve Paştun adını almışlardır. Afganlar yerli halkın tesiriyle Peştu dilini benimserken o günden itibaren aynı lisanı kullanmaya devam etmişlerdir.⁹ Ancak sonrasında kuzeyden kalabalık kitleler halinde Halaç (Akhun, Eftalit)(Köprülü, 1997: 109 vd.; Konukçu, 2002a: 845 vd.) Türklerinin o coğrafyaya gelmeleri sonucu halkın etnik yapısı yeniden değişerek bugünkü Afgan halkı meydana gelmiştir(Saray, 2002: 12).¹⁰Afganistan'ın ikinci kalabalık etnik grubu Aryan asıllı olan Tacikler¹¹, üçüncü grubu Türki halkları oluşturan Türkmenler, Özbekler, Kırgızlar, Kazaklar ve Kızılbaşlar, son grubu ise Moğol olduğu düşünülen Hazaralar oluşturmaktadır(Oğuz, 2001: 40-48).¹²Afganistan, akın ve göç yollarının üzerinde bulunması sebebiyle nüfusunu oluşturanhalkın etnik yapısı oldukça karışıktır. İşte bu zengin etnik yapı Afgan milletinin teşekkülünü geciktirmiştir.¹³

Afganistan; engebeli, dağlık ve ortalama yükseltinin fazla olduğu bir coğrafya olup Hindukuş-Himalaya dağ silsilesinin bir parçası olan Pamir Dağları tarafından kuzey-güney yönünde ikiye ayrılmaktadır.¹⁴ Hindukuş¹⁵ dağlarının güney ve batısı düzlük olmasından ötürü Herat'tan, ¹⁶ Kandahar¹⁷ ve Kâbil'e ulaşım rahatlıkla sağlanabilirken merkezdeki sıradağlardan ötürü kuzeydeki Türkistan bölgesinden bu kentlere ulaşım ancak geçitler yoluyla sağlanabilmektedir. Bu şartlar, merkezdeki dağlık bölge halkını dış dünyaya kapalı, bağımsızlığına düşkün bir yaşayışa iterken aynı zamanda bu coğrafyayı tarih boyunca çeşitli güçlerin ve dini grupların bir nevi sığınağı haline getirmiştir(Sivrioğlu ve Türkoğlu, 2017: 23-24).¹⁸

⁸Afganların genellikle Süleymani olarak adlandırılması Afganların Batı Ghor dağlarından değil de Süleyman dağlarından geldiğini göstermektedir(Fletcher, 1965: 12).

⁹ Afganistan'ın her bölgesinde değişik yerel diller konuşulmasına rağmen iki resmi dili mevcuttur. Peştuca ülkenin güneyinde, Farsçanın değişik bir şivesi olan Darice ise ülkenin kuzey ve batı bölgelerinde konuşulmaktadır. Peştuca dilini ülke nüfusunun yaklaşık olarak yüzde altmışının bilmemesi oysa Darice dilini herkesin konuşabilmesi sebebiyle ülkede genel iletişim dili olarak kabul görmüştür (Oğuz, 1999: 33-34).

¹⁰ Peştular kendisinden başkasının Afganlı olduğunu kabul etmemektedirler(Roux, 2001: 423).

¹¹ Tacikler Kabil ve Herat çevresi Amuderya vadisi ile Hindu-kuş dağlarının kuzey doğu kısımlarında yaşamaktadırlar(Saray, 2002: 13); Taciklerin ortalama boyları olup yüzleri Avrupalıların ki gibiydi. Abarkalarını giyerek uzun yol yürüyen Tacikler, havanın soğuk olmasından dolayı sıtmadan şikâyet etmezlerdi. Son derece yoksul olup sahip oldukları inek ve keçilerin sütüyle beslendikleri gibi tarımla da uğraşmışlardı. Aralarında, çakmaklı tüfekte çok sayıda dağ keklığı ve yaban keçisi vuran mahir avcılarda vardı (Bonvalot, 2005: 230); Türkler ve Tacikler arasındaki ilişkiyi binaen "Türklerle Tacikler arasında yol karanlıktır; felaketten kaçmak zordur; dostluk ve akrabalık her zaman nahoş şekilde sonlanmıştır. Ayrıca "Tacikler hiçbir zaman Türk'e güvenmezler" denilmiştir (Barthold, 2010: 173).

¹²Hazaraların menşinin Türk olduğuna dair bkz., (Yazıcı, 2011b: 485-490; Durak, 2008: 22-24).

¹³ Afganistan'da ulus bilinci gelişmemiştir bu nedenle herkes mensup olduğu boy ve aşiretle tanımlamaktadır. İnsanlara "kimsiniz?" diye sorulduğunda"Afganım" cevabı yerine Tacikim, Özbekim, Peştunum cevapları vereceklerdir (Oğuz, 1999: 35).

¹⁴ Ülkeyi batı doğu istikametinde bölen Sefid Kûh, Kûh-i Baba ve Hindukuş sıradağlarının yanı sıra güneyde Süleyman Dağları, kuzeyde ise Bend-i Türkistan dağları bulunmaktadır (Saray, 1981: 13).

¹⁵ Kuzey Hindukuş'un tam anlamı onun sert topografyasını yansıtmaktadır. Afganistan'ın bu zorlu ve çetin bölgesi Hinduların katili anlamına gelmektedir (Runion, 2007: 3).

¹⁶ Herat ve coğrafyası hakkında geniş bilgi için bkz., (Barthold, 1973: 180 vd.).

¹⁷ Kandahar şehri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., (Yazıcı, 2017: 1-11).

¹⁸Hakimiyet altında olmak şerefsizlik ve alçaklık olarak görülmektedir; Ernest Gallner, söylediği üzere Ortadoğulular "sadece yönetilmeyi reddedenler yönetmeye uygun olanlardır" fikrini kabul etmişlerdi. Pakistan

Afganistan, coğrafi konumu itibarıyla sürekli olarak batı, kuzey ve güney istikametinde istilaya uğrarken kuzeyden gelenler için İran, Hindistan ve sıcak denizlere, güney ve batıdan gelenler için ise Orta Asya ve daha kuzeye açılan bir kapı olması hasebiyle ayrıca aşılması güç dağları ve özgürlüğüne düşkün savaşçı kavimleri barındırmasıyla tarih boyunca stratejik önemini korumuştur (Esmail, 2004: 19).

1. Afganistan'ın Erken Tarihi Dönemleri

Afganistan, elde edilen arkeolojik buluntularla tarihini paleolitik döneme, kentsel yaşamın başlangıcını ise M.Ö 3000 ile M.Ö 2000'li yıllara götürebileceğimiz köklü bir geçmişi muhafaza etmektedir (Erman, 2013: 48). Şöyle ki erken dönemlerde Bactria adıyla anılan Afganistan, İndus medeniyeti gibi birçok medeniyete beşiklik etmiştir (Ewans, 2001: 10).¹⁹ Etnik çeşitliliği bu kadar zengin olan Afganistan'ın en eski ahalisinin tespiti noktasında kesin bir veriye ulaşmak zor olsa da özellikle Batılı tarihçiler Aryanların bu toprakların kadim halkı olduğu fikrinde birleşmişlerdir (Yazıcı, 2011a: 6). Ayrıca zamanla bu coğrafya, Türkistan, İran ve Hindistan topraklarından gelen halkların kaynaştıkları bir yer olmuştur (Cöhce, 2001: 13).

M.Ö. 2000'li yıllarda gerçekleştiği düşünülen bu Ari göçleri dışında bölgeyi istila eden ilk güç olarak Ahamenişler görülmektedir. Nitekim Pers hükümdarı Kurus'un (M.Ö.558-530) Baktria ve Gandhara'yı zaptı ile başlayan süreç halefi Darius'un (M.Ö.522-486) Afganistan'ı bütünüyle hâkimiyet altına alıp Hindistan'a yönelmesiyle devam etmiştir (Durak, 2002: 28-29). Ancak ne var ki Ahamenişlerin iki yüzyıllık hâkimiyet dönemi Makedonyalı İskender'in (M.Ö.336-323) Pers topraklarına ayak basmasıyla son bulmuş, sonrasında çıkacağı doğu seferiyle beraber Herat, Kandahar ve Kâbil yoluyla Afganistan'a girmiştir (Konukçu, 2001: 24). Zamanla Sind kıyılarına kadar ulaşacak olan Helen İmparatorluğu, buranın iklimine alışamayıp hasta düşen askerlerinin isyanları ve Racaların kendi topraklarını inançla savunmaları neticesinde geri çekilmek durumunda kalmıştır (Cagnat ve Jan, 1992: 61). İskender'in ölümüyle beraber güç kaybetmiş olan devletin Belh²⁰ civarına yerleştiği Helenler tarafından Afganistan'ın kuzeyinde kurulmuş olan Greko-Bactriana Devleti, bir asır gibi kısa bir süre hüküm sürdükten sonra Hindistan'da önemli bir

ve Afganistan'daki Peştularca bu tür insanlar için "beyherata" tabiri kullanılır ki bu bağımlı kişi, korkak, boynuzlanmış koca anlamlarına gelmekte ayrıca özgür olamayarak başkasına kulluk etmek mecazi anlamda erkeklikten yoksunluk demektir (Lindholm, 2004: 363); Süleyman Sıradağları, Hayber gibi geçitler kullanılarak geçilmiş ve yüzyıllarca Hindistan topraklarına giden bir hücum koridoru haline gelmiştir (Rashid, 2000: 8).

¹⁹Afganistan'da gerçekleştirilen kazı çalışmalarında İndus medeniyetine dair geniş bilgi için bkz., (Yazıcı ve Özman, 2016: 6-12).

²⁰ Belh şehri Ceyhun havzasının en önemli eski şehri kabul edilir; İslâm yazarları şehre kısaca "şehirlerin anası" (Ümmü'l-bilad) adını vermişlerdir. Burası yarı mitolojik Baktria İmparatorluğunun başkenti idi. Makedonyalı İskender'den sonra Greko-Baktrian İmparatorluğunun merkezi Belh olmuştu. Belh'in önemi, Yakubi'nin de işaret ettiği gibi merkezi bir mevkiye bulunışundan gelmektedir (Barthold, 1990: 80); Belh insanların gelirlerinin fazlalığı, hayat seviyesinin yüksekliği, arazinin genişliği bakımından diğer şehirlerden daha üstündür. Eski zamanlarda Belh, şimdiki zamanların Mekke'si gibiydi. Firdevsî şöyle diyor: O, ilkbaharı Belh'te geçirmeye karar verdi. Çünkü o devrin Mecusileri oraya, şimdi Müslümanların Mekke'ye verdiği değeri veriyorlardı (Cüveyni, 1988: 178).

gücü elinde bulunduran Çandragupta'nın ordusuyla mücadeleye girerek zayıflamıştır(Yazıcı, 2011a: 7).

M.Ö. II. yüzyılda Hun taarruzlarıyla batıya sürülen Yüe-çiler, (Ögel, 1957: 250 vd.) Sakaları (Tarhan, 1969: 146 vd) yerlerinden ederek onların bugünkü İran ile Afganistan arasındaki Sistan bölgesine yerleşmelerine sebep oldu(Yazıcı, 2011a: 7). Ancak Yüe-çiler'in (Ögel, 1948: 259 vd.) bu coğrafyadaki hâkimiyetleri kısa sürmüş ve Hunların vasalı olan Vusunlar tarafından taarruza uğradıkları(M.Ö. 133-129) vakit Issık Göl civarını terk edip önce Soğdiana'ya oradan da bugünkü Afganistan'daki Tahia'ya yerleşmişlerdir(Cöhce, 2001: 13.; Czeglédý, 2004: 34). Bu hakimiyet sahasında zamanla güçlenen Yüe-çiler ve onların Kuşan Yabgusu I. Kujulakadphises, M.S.10'da Kâbil'i ele geçirek Yüe-çileri bir bayrak altında toplamayı başarmıştır (Durak, 2002: 30.; Czeglédý, 2004: 42). Bunun akabinde Kuşanlar²¹ Greko-Baktriana Devleti'ne son verirken Afganistan ve Kuzey Hindistan'ı içine alan sahada büyük bir imparatorluk kurmuşlardı(Cöhce, 2001: 17).²²

M.S. V. yüzyılın ortalarına kadar süren bölgedeki Kuşan hâkimiyeti, Akhun (Eftalit),²³ güçlerinin Kuşanlara saldırıp onları Peşaver taraflarına çekilmeye zorlamasıyla son buldu. Hâkimiyetini tesis etme noktasında Akhunlar, Afganistan ve Kuzey Hindistan'daki Kuşan prensliklerini ortadan kaldırırken Belh, Toharistan, Kâbil, Gazne ve Kandahar'ı içine alan bir devlet kurmuş aynı zamanda Gupta Devleti'ni dağıtarak Afganistan'ın yanı sıra Kuzey Hindistan'ı da ele geçirmişlerdir (Yazıcı, 2011a: 8-9). Akhunların kendilerine müttefik olan Juan-Juanlarla Göktürkler aleyhinde çalışmaları neticesinde Afganistan'da kurdukları devlet ancak bir asır gibi bir süre hâkimiyetini sürdürmüştür. Akhunlar, Göktürk-Sasani birlikteliğinden 569'da aldıkları büyük darbe sonucu hâkimiyetleri son bulmasına rağmen Afganistan'da Halaçlar olarak yaşamaya devam etmişlerdir (Saray, 2002: 17).²⁴

2. İslam Hâkimiyetindeki Afganistan

Afganistan'da doğan otorite boşluğunu değerlendirme çabası içinde olan İslam orduları bu minvalde gerçekleştirilen Nihavend Savaşı (642) ile Sasanileri ortadan kaldırırlarken aynı zamanda açtıkları koridordan Horasan sınırlarına ulaşmış (Kitapçı, 1986: 206 vd.) ve burada Akhun boylarıyla karşılaşmışlardır(Barthold, 1990: 200 vd.).²⁵ Aslında Afganistan'ın Arap orduları tarafından fethedilmesinin başlangıcı Sistan ve Kâbil şehirlerinin

²¹Hindistan'ın kuzey bölgelerini ele geçiren Kuşanların asıl yurtları Türkistan olup atalarının ise Yüe-çi'ler olduğu kabul görmüştür (Konukçu, 2001: 24). ; Kuşan hem Priskos'ta (Kidarita Hun) hem de Ermeni kaynaklarında Hun (Hon-) olarak geçer (Czeglédý, 2004: 75).

²²Kuşan imparatoru Kanişka Tacikistan'ı, Özbekistan ve Kırgızistan'ın bir kısmını, Güney Türkistan'ı, Afganistan ve Pakistan'ın tamamına yakını, Doğu Türkistan'ın bir bölümünü ve Doğu ve Orta Hindistan'ın belli bir kısmı ile Kuzey Hindistan'ın hepsini içine alan büyük bir devlete sahiptir (Narain, 2000: 229).

²³ Akhunlar, önceleri Kuşanlar gibi Mleccha (Yabancı Barbar) olarak adlandırılmalarına karşın Orta Hindistan yaylarına hâkim olduktan sonra milliyetleri tanınarak Hint kaynakları tarafından Hun veya Hunalar olarak adlandırılmışlardır (Cöhce, 2002a: 818).

²⁴İstemi-Kağan 562 yılında Akhun devletini yıkarken sınırlarını Hindistan Keşmir'e kadar genişletmişti (Ögel, 2001: 42).

²⁵Çinli Seyyah Hüan-dzang Kuzey-Afganistan'da bulunan Kunduz'da Afganistanlı Kök Türkler'in varlığından bahsetmiştir (Ligeti, 1946: 90). ; Ayrıca Arap Akhun mücadelesi için bkz., (Konukçu, 2002: 830).

fethiyle değil, Horasan'ın önemli kentleri olan Herat ve Belh'in alınmasıyla olacaktır(Uslu, 2002: 1.; Mutanoğlu, 2006: 30). Ancak şu da unutulmamalıdır ki Afganistan'ın kuzeybatısının tamamen Türklerin hâkimiyetinde olması Arapları bu süreçte Türklerle mücadele etmek zorunda bırakmıştır(Togan, 1981: 42).²⁶ Şöyle ki Hz. Osman döneminde Horasan'ın ötesine geçen İslam orduları, Muaviye ile Herat, Belh ve Kâbil'i (627) içine alan Afganistan'da hâkimiyet kurmalarına karşın burada büyük bir direnişle karşılaşmışlardır.VIII. yüzyılın başlarına gelindiğinde ise Emevi orduları, Badahşan çevresinde Karluklularla ve aynı zamanda Sicistan, Herat, Kandahar ve Kuzey Hindistan'dan Keşmir'e kadar yayılmış olan Halaçlarla mücadeleye girerek yıpranmıştır (Yazıcı, 2011a: 10-11).²⁷ Ancak şunu söyleyebiliriz ki Araplar Afganistan'da kısa süre kalmalarına rağmen İslamiyet, bu coğrafyada hızlı bir şekilde yayılma imkânı bulmuştur(Saray, 2002: 17).

Arap fetihlerinden sonra Afganistan'da büyük bir kuvvetin hâkimiyet kuramadığı, halkın şah unvanı verilen kabile reisleri tarafından yönetildiği bu dönemİran'da kurulan Samanî Devleti'nin IX. yüzyılın ikinci yarısında Afganistan'ın büyük bir kısmını işgal etmesine kadar devam etmiştir(Akkurt, 2005: 92).²⁸ Ordularının büyük çoğunluğu Türklerden oluşan Samanoğulları döneminde Buhara, Semerkant ve Belh kentleri altın çağlarını yaşamıştır(Sarihan, 2002: 15).²⁹ Ancak Samanî Devleti'nin X. yüzyılın sonlarına doğru zayıflamasıyla bu devletin ordusunda görevli Türkler, Alptigin liderliğinde Gazne şehrini ele geçirip burada bulunan Akhun bakiyeleri ve Oğuzlara dayanarak yeni bir Türk devleti kurmuştur(Yazıcı, 2011a: 11). Alptigin'den sonra Gazne emiri ilan edilen (977) Sebük Tegin, sınırlarını Toharistan, Zemindâver, Gur ve Bamiyan'a kadar genişletirken aynı zamanda Hindistan seferiyle Kâbil ve Pencap arasındaki bölgeyi Gazneli topraklarına katmıştır(Merçil, 1985: 35 vd.).

Gazneli Mahmud³⁰, Afganistan'ın tamamını hâkimiyeti altına alıp Gazneli Devleti'ni Maveraünnehir ve Horasan'ın en güçlü devleti haline getirmeye çalışırken aynı zamanda

²⁶Sistan bölgesinde Eftalitler, Zabulistan'da Kalaçlar, Toharistan'da ise Karluklar bulunmaktadır(Yazıcı, 2011a: 7).

²⁷ Bu dağlık aşiretlerin savunmadaki başarıları bağımsızlıklarına duydukları tutkudan kaynaklanırken devlet müdahalelerine karşı diğer aşiretlerden daha dirençli oldukları bir gerçektir. Bu nedendir ki erken Arap fetihleri Afganistan dağlarında acılı biçimde sonlanmıştı (Lindholm, 2004: 59).

²⁸Bîrûnî, Kâbil Şâhlarının Tibet asıllı bir Türk sülalesi olduğunu ve altmış nesilden beri bölgeye hâkim olduklarından bahisle kendilerine Türk Şâhiler denildiğini söylemektedir. Taberi ise Kandahar'da dâhil olmak üzere Sind nehrinden Belh nehrine kadar uzanan coğrafyada Türklerin yaşadığını söylemektedir (Durak, 2001: 34).

²⁹Afganistan Hamun gölü ve Belucistan'da Türk kabileleri bulunmakta olup tahminen 850 senesine kadar Kâbil'de Türk olan Kabul-Şahlar hanedanı hüküm sürerken IX. yüzyılın başında Horasan valisi Abdullah b.Tahir'e yıllık haraç olarak iki bin kişilik Oğuz esirlerinden bir grup göndermişti.Yine Abbasi halifesi Mansur zamanında (754-775), Zabulistan hâkimi Zambil, Sistan'ın Müslüman valisine yıllık haraç olarak develer, Türk çadırı ve esirler göndermiştir. Anlaşıldığı kadarıyla Gazneli devrinden önce de Afganistan bölgesinde Türk toplulukları bulunmaktaydı ve Gazneli Devleti büyük ölçüde bu topluluklara dayanıyordu.Nitekim Halaçlar Gazneli ordusunda önemli bir kuvvet oluşturmuşlardı (Merçil, 1989: 4-5). ;Smanoğulları Devleti'nin hizmetinde bulunan Türkler X. yüzyılın ikinci yarısından itibaren elde ettikleri nüfuz gereği bir Türk devleti denilebilirdi. Gazneliler Devletini kuran kimse, Samanoğulları hizmetinde bulunan bir Türk generaliydi (Köymen, 1989: 39).

³⁰ Sebük Tegin'in oğlu Mahmud, Yeminüddevlle unvanı ile Afganistan ve Pencap sultanı olarak kabul görmüştür (Üçok, 1968: 114).

babası Sebük Tegin'in öncülük ettiği Hindistan'a doğru genişleme politikasını takiben otuz iki yıllık saltanatının (997-1030) yirmi altı yılını bu ülkeye on altı sefer yapmakla geçirmiştir(Cöhce, 2002: 522). Bu uğurda gerçekleştirdiği seferler neticesi hâkimiyetini Harezmi'den İran'a ve Türkistan'dan Kannauç'a kadar genişleterek Asya'nın en büyük hükümdarlarından biri olmayı başarmıştır(Durak, 2001: 119). Aynı zamanda bu fetihlerle Gazneli Mahmud, İslam dünyasında olduğu kadar Abbasi halifesi tarafından da takdir edilirken İslamiyet'in bu coğrafyada güçlenmesine olanak sağlamıştır(Merçil, 1985: 37).

Maveraünnehir ve İran'ın doğusunu teşkil eden geniş Afgan coğrafyasının tek hâkimi olduğunu söyleyebileceğimiz Gaznelilerin yerini bir müddet sonra başka bir Türk devleti alacaktır(Grousset, 1980: 164.; Barthold, 1975: 151).³¹ Gazneli Sultan Mesud, Tuğrul ve Çağrı Beylerin komutasındaki Selçuklu ordusuna Dandanakan Savaşı'nda (1040) mağlup olarak Selçuklu Devleti'nin nüfuzuna girerken ileriki süreçte de Afganistan'daki hâkimiyet sahalarını kendilerine bırakmak durumunda kalacaktır (Saray, 2002: 18).³² Bu sırada hâkimiyet sahasını genişletme düşüncesindeki Sultan Sancar, Afganistan'daki Gazneli prensler arasındaki mücadelelere taraf olurken aynı zamanda Gazneli Aslan Şah'a üstünlük sağlamak suretiyle Gazne'yi (1117) ele geçirmiştir(Mahmud, 1977: 46-47.; Merçil, 1985: 68 vd.).

Sultan Sancar'atabi olarak Hilmend Vadisi ile Herat arasında hâkimiyet kuran Gurlular,³³ Karahıtay ve Oğuz tehdidinden yararlanarak bağımsızlıklarını ilan ederken aynı zamanda sınırlarını da Horasan ve Murgab vadisine kadar genişletmişlerdir. Gurluların Oğuzlar ile gerçekleştirdikleri çetin mücadeleler kendilerini yıpratırken aynı zamanda sınırlarını genişletmek adına kendilerine zemin oluşturmuştur. Şöyle ki Gur hükümdarı Gıyaseddin Muhammed, Oğuzlara yenilmesine rağmen sonrasında kardeşi Şahabeddin Muhammed'in desteğini alarak Germsir, Zemindâver, Herat ve Sicistan'a kadar topraklarını genişletirken Şahabeddin ise 1173'te Gazne ve Kâbil'i ele geçirerek burada tahta oturmuştur(Yazıcı, 2011a: 12.; Ahmed, (Tarihsiz): 94 vd.). XII. yüzyılın sonlarına gelindiğinde İran hariç bırakılmak üzere Gaznelilerin hâkimiyet kurdukları bütün toprakları alan Gurlular, kuzeydeki güçlü rakipleri Harzemşahlar sebebiyle güneye yönelirken tamamen Türk Memlûklardan oluşturdukları ordularla Hindistan'a seferler düzenlemişlerdi(Cöhce, 2000: 13).

Afganistan topraklarında kurmuş oldukları hâkimiyet sahasını Gurlular adına genişleten Gıyaseddin ve Şahabeddin kardeşlerden sonra iktidarın, birbirleri ile nüfuz mücadelesi noktasında ayrılığa düşen kabileler arasında bölüşülmesinden ötürü zayıflayan merkezi otorite neticesi Harzemşahlar karşısında başarısız olunmuştur. Şahabeddin

³¹ Selçuklu'nun Orta Asyada ki varlığı hakkında bkz., (Golden, 2000: 490 vd.)

³² Dandanakan Savaşı ve Selçukluların Afganistan'da hâkimiyet tesis etmesi hakkında bkz., (Râvendi, 1957: 92 vd.).

³³ Afganistan'ın Gur bölgesinde ortaya çıkmalarından dolayı Gurlular olarak isimlendirilen halkın menşei hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Kendilerini efsanevi Şensâbânî Hanedanına bağlamak isteselerde bu topluluğun Türk soyundan geldiğine dair kuvvetli belirtiler bulunmaktadır (Cöhce, 2002: 689). ; Hilmend vadisi ve Herat arasında bulunan dağlık bölgeye Gur veya Guristan denildiği gibi bazen de Mendiş olarak adlandırılmıştır (Merçil, 1989: 39).

komutasındaki Gur ordusu Harzemşah ve Karahıtay kuvvetlerine yenilmiş (1204) ve sonrasında Şahabeddin'in ölmesi üzerine Gur tahtı, Türk Memlûklı olan Taceddin Yıldız, Nasıreddin Kabaça, Kutbeddin Aybeg³⁴ ve Şemseddin İltutmuş'a kalmıştır. Gazne hâkimi Taceddin Yıldız, Hindistan'da hüküm süren İltutmuş ile Karnal yakınlarında yaptığı savaşı (1215) kaybedip öldürülmüştür. Ancak İltutmuş, Gazne'yi kuzeyden gelen saldırılara karşı koruyamamış ve neticede bu kent Harzemşah Alaaddin Muhammed tarafından ele geçirilerek (1215) Afganistan'daki Gur hâkimiyetine son verilmiştir(Erman, 2013: 486).

3.Afganistan'da Harzemşah Moğol Mücadelesi

Afganistan'daki Gur hâkimiyetinin son bulmasına müteakip Harzemşahların lideri Alaeddin Muhammed, Herat ve Gur şehirlerini ayrıca 1215'te Gazne'yi alarak Afganistan'ın fethini tamamlamıştır. Harzemşahlar Devleti 1217 yılı itibariyle kuzeyde Sir-Derya, doğuda Pamir ve Veziristan Dağları, batıda Azerbaycan, Luristan ve Kuzistan Dağları ile çevrili olup Maverâünnehir, bütün Afganistan ve hemen hemen bütün İran'ı içine almıştır(Grousset, 1980: 170 vd. ; Cüveyni, 1988: 47 vd.).

Afganistan'ın doğusunda ortaya çıkan büyük gücün lideri Çingiz Han ile Alaaddin Muhammed arasında meydana gelecek olan savaş, Çingiz Han'ın ticari ve siyasi ilişkiler kurma arzusuyla 1208 yılında göndermiş olduğu kervanın Harzem valisi İnalçık tarafından Otrar'da durdurulduktan sonra mallarının yağmalanıp, kendilerinin öldürülmesi sebebiyle başlayacaktır.³⁵ Çingiz Han zararın karşılanmasını istemiş, kendisine cevap verilmeyince 1219 yazında yukarı İrtiş üzerinde ordusunu toplamıştı.³⁶ Sonunda iki güçlü devlet birbirlerine karşı kıyasıya bir mücadeleye girişmişler ve neticede Çingiz Han'ın galibiyeti (1220) sonrasında Alaaddin Muhammed hayatını kaybetmiş ve Moğollar hızla İslâm ülkelerini istilâya başlamıştır.³⁷İdareyi ele alan Celâleddîn Harzemşah, Moğollar karşısında Harezmi'den güneye inerek Gazne kentini savunma merkezi haline getirmesi ve sonrasında Gurlu meliklerinden aldığı yardımla Moğolları Fervan'da mağlup etmesine rağmen Hindukuş

³⁴ Dehli Türk Devletinin kurucusu Kutb ed-dîn Aybeg, kaynaklaragöre Türkistan'dan gelmiş bir Türk olup muhtemelen Kıpçaklara mensuptur(Cöhce, 2000: 14).

³⁵ Çingiz Han o tüccar kafilesini gönderirken Sultan'a: "Ülkemi ülkene bağlayan yollar asilerden tamamen temizlenip askerlerimin koruması altına girdi.Komşuluğun gerekleri iki tarafın sulh içinde yaşamalarını ve birbirlerine dürüst davranmalarını emrediyor.Felaketlere karşı birbirimize yardım edip tehlikelere karşı işbirliğinde bulunalım" demektedir (Cüveyni, 1988: 80); Ayrıca; Ticaret koşullarını görüşmek ve ticari ilişkilerini resmileştirmek için Çingiz Han, sultan'a bir elçi gönderdi: "Sizinle barış içinde yaşamak en büyük dileğim sizi hep oğlum gibi göreceğim.Bildiğiniz gibi Kuzey Çin'i fethettim ve kuzeydeki tüm kavimleri egemenliğim altına aldım. Çok fazla sayıda savaşçıya, gümüş madenlerine sahibim ve artık başka yerleri fethetme isteğim yok.Aramızda ki ticareti geliştirmek ikimiz açısından da yararlı olacaktır" (Weatherford, 2009: 149);Elçiler Sultan Muhammed'e "Çingiz Han'ın onun gücünü ve zaferlerini duyduğunu Moğol İmparatorluğunun ona sadece bir barış anlaşması değil en sevgili oğluyla aynı düzeyde bir konum önerdiğini iletiler (Hartog, 2003: 87).

³⁶ Moğol ordusuna Karluk hükümdarı Almalığ, Uygur kralı İdikut Barçuk'ta katılmıştır.Barthold'un tahminlerine göre ordu 150-200 bin kişiden meydana gelmekle beraber Harzemlilerden sayıca az olmasına rağmen disiplinli askerlerden oluşmaktaydı.Cüzcani ise bu rakamı 600 hatta 700 bin civarı olduğunu söylemektedir (Grousset, 1980: 232-233).

³⁷ Çingiz Han'ın Türkistan ve Afganistan coğrafyasındaki askeri hareketleri hakkında geniş bilgi için bkz., (Tobça'an, 1995: 169 vd.).

ve Bamiyan'ı aşan Çingiz Han'ın karşısında duramayarak çekilmek zorunda kalmıştır(Yazıcı, 2011a: 13).³⁸

Böylece Afganistan topraklarındaki hâkimiyetini sağlamlaştıran Çingiz Han, belli bir süre Hindukuş Dağları'nın kuzeydoğusu ve Kâbil civarında ordugâh kurduktan sonra Amu-Derya'yı geçerek Afganistan topraklarından çıkmıştır. Ancak Moğolların Afganistan'daki yayılması son bulmamış aksine Ögedey, Gazne'yi alıp Gur topraklarına hâkim olurken Çingiz Han'ın oğlu Tulu ise Herat'ı (1222) aldığı gibi Sistan bölgesine de hâkim olmuştur. Böylece Afgan topraklarında geniş bir coğrafyaya yayılan Moğol İmparatorluğu, Ögedey'in ölümü ile bölünmüş ve Afganistan toprakları İlhanlılara bırakılmıştır(Erman, 2013: 486.; Ahmet, (Tarihsiz): 111 vd.).

Afganistan'ı istila edip bir buçuk asır kadar ülkeye hâkim olan Moğollar, Kuzey Afganistan'ı yurt edinmiş bazı Türk boylarını Anadolu'ya doğru göç etmek mecburiyetinde bırakırken bazı Moğol menşeli unsurlar ise Afganistan'a yerleşmiştir. Bölünmüş bir şekilde Afganistan'ın kimi bölgelerinde devam eden Moğol hâkimiyeti XIV. asrın sonlarında Timur'un Orta Asya'daki Türk boylarını bir araya getirerek kurduğu devlet tarafından yıkılmıştır(Saray, 2002: 18-19).

4. Afganistan'da Timur ve Babûr Devletlerinin Hâkimiyeti

Timur, devletini kurmasına müteakip (1370) gerçekleştireceği fetihlerde önemli bir üs olarak gördüğü Herat'ı alarak İran'a hâkim olmak düşüncesindeydi. Bu sebeple oğlu Miranşah'ı buradaki Kert kabilesinin üzerine göndererek bu önemli kenti ele geçirmiş (1381) ve "Bütün Horasan bana itaat etti." demiştir. Timur fetih hareketini genişletmek adına görevlendirdiği torunu Pir Muhammed komutasındaki orduyla Gazne, Kâbil ve Kandahar'ı (1392) alarak bütün Afganistan üzerinde hâkimiyet kurmuştur. Hindistan'ın zenginliklerine ulaşabilmek adına düzenlenen seferde Timur, Dehli Türk Sultanı II. Mahmud Han'ı mağlup etmiş (1399) ve böylece gelecekte tamamına hâkim olacakları Hindistan coğrafyasıyla ilk tanışmaları gerçekleşmiştir(Sivrioğlu ve Türkoğlu, 2017: 145-146).³⁹

Timur'un ölümü sonrası gerçekleşen saltanat mücadelesinin yarattığı otorite boşluğundan yararlanan Afgan kabileleri Gazne, Kâbil ve Kandahar gibi kentlerin idaresini ele geçirirken öte yandan Türk, Halaç ve Oğuz boylarıyla birlikte dağlık alanlardan, Hindistan'ın kuzeyindeki düzlüklere inmişlerdir. Zamanla bölge siyasetinde önemli rol oynayan bu kabileler XV. yüzyılın ilk yarısında Dehli Türk Sultanlığı'nın zayıflamasına müteakip Afganistan'ın kuzeyinde Pencab ve Dehli'yi kapsayacak olan Lûdi Hanedanlığını kurmuşlardır(Yazıcı, 2011a: 14.; Bayur, 1987a: 469 vd.).

³⁸Sultan Celâleddîn atı vurulup yere düşünce yeni bir ata binerek Moğollar ile mücadeleye devam etmişti. Sonra birden yıldırım gibi geri dönerek suya atladı ve oradan uzaklaşmıştı. Bunu gören Cengiz Han askerlerinin onun peşinden gitmesine izin vermemiştir. Parmağını ısırarak "Böyle bir evlâda sahip olan babaya ne mutlu" demiştir (Cüveyni, 1988: 182); Ayrıca geniş bilgi için bkz., (Taneri, 1977: 26).

³⁹ Timur'un askeri faaliyetleri için bkz., (Şâmî, 1987: 61 vd.; Manz, 2006, 95 vd.)

XVI. yüzyılın başlarında Afganistan'da hâkimiyetini uzun süre devam ettirecek bir Türk devleti kurmayı başaran Timur'un torunu Babûr, böylece yalnız Afganistan'a değil Hindistan'a da yeniden pek çok Türk'ün yerleşmesine katkıda bulunmuştur(Saray, 1981: 26).⁴⁰ Babûr, Afganistan'daki hâkimiyetini sağlamlaştırıp devletin merkezini Kuzey Hindistan'a taşımış olması hasebiyle burada gücü elinde bulunduran Lûdi Hanedanlığı ile mücadele etmek durumunda kalmıştır ki gerçekleştirilen Panipat Savaşı'nda (1526) yenilgiye uğratılan İbrahim Lûdi liderliğindeki Afganlar tekrar Süleyman Dağları eteklerine çekilmek zorunda bırakılmıştır. Böylece Afganistan olarak isimlendirilen coğrafya bu tarihten itibaren Kâbil ve Pencab arasındaki Süleyman Dağları ve çevresini ihtiva etmiştir(Yazıcı, 2011a: 15).

Ancak Babûr'un Kuzey Hindistan'a yönelmesi Herat, Kandahar ve Kâbil merkezlerini içine alan sahada büyük bir otorite boşluğuna sebep olurken kuzeyden Özbeklerin ve kuzeybatıdan ise Safevilerin Afganistan'a saldırması sonucunu doğurmuştur. Nitekim yaratılan bu tedirginlik Afgan kabilelerinden Yusufzayların güneye Peşaver Vadisi'ne, XVII. asrın ortalarına doğru Abdalî ve Galzay adını almış olan Halaçların ise Kandahar ve Zemindaver'e göç etmelerine sebep olmuştur.(Saray, 2002: 19).

5.Afganistan'da Siyasi Birlik Öncesi Vaziyet

XVI. yüzyıl itibariyle İran'da hâkimiyetini sağlamlaştıran Safevîler (Yazıcı, 1997: 53 vd.) ile Kuzey Hindistan'da gücü elinde bulunduran Babûrlular merkeze uzak Kandahar sahasında otorite tesis etme noktasında mücadeleye girerken bu bölgede müstakil hareket edip hâkimiyet kurmuş kabileler bu koşulları çok iyi değerlendirmiş ve taraftarlığına ihtiyaç duyulan birer güç haline gelmişlerdir.⁴¹ Safevi ve Babûrlular bölgeye hâkim olmak adına gerçekleştirdikleri mücadelelerde birbirlerine karşı üstünlük sağlayabilmelerinin tek yolu Halaçların bakiyeleri olan Gılcaylar⁴²veya Eftalitlerin bakiyeleri Abdalîlerden birini nüfuzu altına alabilmekten geçiyordu. Bu minvalde gerçekleştirilen stratejik hamleler neticesi XVII. yüzyılın başlarında Abdalîler Safevîlerin, Gılcaylar ise Babûrluların nüfuzuna girmişlerdir (Yazıcı, 2011a: 15 vd.).

Safevi hükümdarı Şah I. Abbas (1587-1629)(Sümer, 1976: 147 vd.) zamanında Kandahar kentini elinde tutan Gılcayların baskısıyla Herat'a çekilmek zorunda kalan Abdalîler, Babûrluların topraklarından Safevîlerin hâkimiyetindeki topraklara sığınmıştır. Zamanla Abdalîlerin hizmetlerinden memnun kalan Şah I. Abbas, 1597-1598'de Abdalîlerden Popalzay kabilesinin lideri olan Esadullah'a ilk önce Mir-i Afaghina (Afganların beyi) unvanını, Kandahar'ı ele geçirmesine müteakip ise "sultan" unvanını vererek Abdalîleri Gılcaylara göre daha üstün bir konuma getirmiştir(Yazıcı, 2006: 16 vd.).

⁴⁰Babûr ve faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz., (Babûr, 1987; Begüm, 1987)

⁴¹ Safevîler ve Babûrlular, 'in Kandahar üzerindeki hâkimiyet mücadelesinin sebebi; Safevî Devleti için Kandahar'ı tarihi topraklarının parçası olmasının yanı sıra Orta Asya ile irtibatı olan bir ticari merkez, Babûrlular açısından ise savunmasını başlattığı bir coğrafyaydı (Erman, 2013: 490).

⁴²Bellew, Darmesteter ve diğer yazarlar Galzayları, Hiliçi yani Halç (Halaç) ismini verdikleri Türk kabilesi olduğunu düşünmektedirler. Bu isimlerin birbiriyle aynı olduğu şüpheli ise de, Galzayların Türk olmaları muhtemeldir (Tarzi, 1997: 137); Ayrıca geniş bilgi için bkz., (Yazıcı, 2006: 31 vd.)

Bu yakın ilişki Abdalilerin yeni lideri Devlet Han'ın Kandahar'ın Safevî valisiyle arasının açılması neticesi bozulmuş ve Multan'a⁴³ sığınan Devlet Han, üzerine gönderilen Safevi ordularını iki ayrı savaşta da mağlup etmesi kendisine şöhret kazandırdığı gibi bölgedeki Afgan kabilelerini isyan etme noktasında cesaretlendirmiştir. Babûrlulara karşı bölgedeki hâkimiyeti tam anlamıyla kurabilmek adına kabilelerin desteğine ihtiyaç duyan Safevi Hükümdarı Şah Hüseyin, bu süreçten duyduğu tedirginlikle Kandahar valisinin yerine Safevilerin ünlü komutanı Gürcü prensi XI. Georgi'yi Gürgin Han adıyla görevlendirmiştir.

İşte bu süreçte Safeviler, kabileler arasındaki asayişî sağlamak ve kabilelerin birbirlerine karşı üstünlük kurma düşüncesinin yarattığı zaafı kullanarak onları birbirlerine kırdırmak suretiyle stratejik hamleler gerçekleştirirken zamanla kabilelerin hiç düşünmedikleri karşı hamleleriyle yıpranmışlardır. Şöyle ki Gürgin Han, Kandahar'da (1704) kabilelerin birbirlerine duyduğu husumetten yararlanmak gayesiyle Gılcayların lideri Mir Üveys Han ile ittifak kurarak Dost Muhammed ve oğlunu öldürürken Devlet Han'ın oğulları Rüstem ve Zaman Han'ı da rehin almıştır(Singh, 1959: 3 vd.). Böylece Gılcayları menfaatleri doğrultusunda kullanarak Abdalî tehlikesini durdurduğunu düşünen Gürgin Han, Gılcayların üzerine yürümesi neticesi isyan eden Mir Üveys'i bastırıp kendisini Isfahan'daki Safevi sarayına göndermiştir. Mir Üveys burada ilişkilerini sağlamlaştırıp güven tahsis etmek suretiyle kendisine hilat giydirilerek Kandahar'a gönderilmesini sağlamıştır.

Mir Üveys, uzun süredir beklediği fırsatı Gürgin Han'ın isyan eden Kakarlar üzerine asker sevk etmesiyle yakalamış ve Kandahar'dan altmış beş kilometre uzakta bulunan Deh-i Şeyh civarında Safevi kuvvetlerine saldırıp Gürgin Han ve mahiyetindekilerini öldürmüştür. Safevîler bunun üzerine Key Hüsrevi'ni 12.000 kişilik bir orduyla Kandahar üzerine sevk etmiştir. Abdalî liderlerinden Abdullah Han Sadozay'ın desteğini alan Key Hüsrev, şehri kuşatmasına (1711) rağmen Mir Üveys'in taarruzlarıyla beraber ordusu yıpratılmış ve kendisi öldürülmüştür. Mir Üveys'in kazandığı bu başarılar neticesinde Safevî Devleti uzun bir süre Kandahar'a ordu sevk edemediği gibi bu uygun koşullar Mir Üveys'in Kandahar'da müstakil bir hükümet kurmasına sebep olmuştur(Saray, 2002: 20).

Gılcayların, Safevîlere karşı kazandıkları bu başarılar Herat'taki Abdalilerin lideri Abdullah Sadozay ve oğlu Esadullah'ı harekete geçirirken Safevîlerin bölgeye gönderdiği orduları Esadullah Han arka arkaya mağlup etmiş ve hemen arkasından taarruza geçerek Meşhed'i kuşattıktan sonra Herat'a dönmüştür. Safevîlere karşı başlatılan bu saldırıları engellemek adına Horasan'a giren Safi Kuli Han'da Esadullah Han'a yenilmekten kurtulamamıştır. Kazanılan bu zaferler Safevilerî, Abdalilerle anlaşma yoluna itmiş ve böylece Abdullah Sadozay'a Farah valiliği verilerek belli bir oranda bağımsızlığı kabul görmüştür.

⁴³ Ahmed Şah Abdalî'nin doğum yeri olan Multan; Greko-Bactriana, Hunlar ve Araplar gibi birçok güçler karşısında saldırıya uğrarken Araplar sind vadisini geçerek Multan'ı büyük mücadeleler sonucunda ele geçirmiştir.Multan ana demiryolu hattında bulunmakla beraber Karaçiden yaklaşık 500 mil, Lahore'den yaklaşık 200 mil uzaklıkta bulunmaktadır (Sabir, 1970: 335).

Abdalîlerin inançla gerçekleştirdikleri mücadeleler neticesi Safevilerden elde ettikleri kazanımlar, Gılcay lideri Mir Mahmud'u harekete geçirmiş ve Abdalîleri Dilaram'da mağlup ederken Esadullah ve diğer Abdalî komutanlarının başlarını kesip Şah Hüseyin'e göndererek kendisine sadık olduğunu göstermek istemiştir. Şah Hüseyin, Kandahar'da hükümdar gibi davranmaya başlayan Mir Mahmud'a Hüseyin Kuli Han" lakabını vererek kendisinin Kandahar valiliğini kabul etmiştir(Yazıcı, 2011a: 20).

Safevilerin içinde bulunduğu zor durumu iyi değerlendiren Mir Mahmud, Kirman Kalesi'ni alırken Abdalîler de boş durmamış ve Meşhed'i (1721) zapt etmiştir. Mir Mahmud, kafasında var olan İran topraklarında genişleme arzusunu gerçekleştirmek adına Isfahan üzerine yönelmiş ve Gülnâbad'da Safevî ordusuna üstünlük sağlayarak başkent Isfahan'ı (1722) kuşatmıştır. Ancak herhangi bir destek alamayan Şah Hüseyin, şehri Mir Mahmud'a bırakmış ve böylece İran topraklarının büyük kısmı ele geçirilmiştir(Yazıcı, 1997: 56). Sonrasında İran'da şahlığını ilan edip büyük başarılar kazanan amcası Mir Mahmud'u öldürten(8 Nisan 1725) Mir Eşref, Gılcayların başına geçmişti.Ancak güçlü bir şahsiyete sahip olmayan Mir Eşref (1725-1730) ülkenin büyük bir çoğunluğunu hâkimiyet altına almasına rağmen kendi aleyhinde bir hareketin doğmasına engel olamayacağı gibi İran'daki Gılcay hâkimiyetine son vermek adına harekete geçen Nadir Kulu komutasındaki güçlerle mücadele etmek durumunda kalacaktı(Saray, 2002: 20.; Hammer, 1994: 326.; Tarzî, 1997: 162).

6.Milli Afgan Devleti'nin Kurulması

Hâkimiyetin sürekli el değiştirdiği bu dönemde Afşar⁴⁴ Türklerinin Kırklı (Sümer, 1976: 191) kabilesinden Nezir Kulu Nadir, Şah II. Tahmasb'ın hizmetine girerek (1726) Afgan kabilelerinin İran'daki idaresine son verecek (1729) kişidir (Yazıcı ve Aksoy, 2010: 332). Nadir, genç yaşta Abiverd valisi Köse Ahmedli Ali Bey'in birliğinde görev alıp elde ettiği başarılar neticesi kendisine damat olmuş ve Ali Bey'in ölümü (1723) ardından onun yerine geçmiştir. Nadir'in kısa sürede Meşhed bölgesinde kazandığı başarılar, Ruslar ve Osmanlıların baskılarıyla zor günler geçiren Şah II. Tahmasb'ın dikkatini çekmiş ve onun talebiyle Safevî ordusunun başkomutanlığına tayin edilirken ileriki dönemde "Tahmasb Kulu Han" unvanıyla Safevî Devleti'nde ağırlığını hissettirmiştir(Özcan, 2007: 47).

Nadir, İran'daki Afganları çıkarmak adına giriştiği harekâta ilk olarak Meşhed'e girerek (16 Kasım 1726) burayı Abdalîlerden aldı. Sonrasında Nadir, fetih yürüyüşünü devam ettirmek istese de II. Tahmasb ile yaşadığı anlaşmazlık neticesi Herat seferini iki yıl ertelemek durumunda kalırken bunu ancak 1729 yılında gerçekleştirip bütün Abdalîleri de itaat altına alabilmişti. Bu ilerleyişin durdurulmasının zaruri olduğunu düşünen Mir Eşref, Nadir'in orduları üzerine yürümüş ancak Mihmandost'ta (1729) ve Murçahor'da (1730) kendisine mağlup olmaktan kurtulamamıştır. Aynı zamanda Isfahan'ı kuşatan (1729) Nadir, burayı da ele geçirerek Afganların İran'daki hâkimiyetine son vermiştir (Yazıcı, 2011a: 21 vd.).

⁴⁴ Afşarları boy adı olarak, Kaşgarlı Mahmud 22 Oğuz boyundan altıncı olarak zikreder ve damgasını gösterir (Mahmud, 1998: 56.; Sümer, 1989: 119 vd.).

Ülkesindeki Abdalî ve Gılcaı tehlikesini bertaraf ettikten sonra batıda Osmanlı Devleti ile mücadeleye başlayan Nadir, Osmanlı ordusunu 1735'te Arpaçay'da yenilgiye uğratarak (1735) Gence'yi arkasından da Revan, Tiflis ve Erivan'ı ele geçirerek Kars'a doğru hareket etmiş ve böylece Safevîlerin batıda kaybettikleri toprakları geri almayı başarmıştır(Uzunçarşılı, 1988: 229 vd.; Nuri Paşa, 1980: 41 vd.).

Bu zaferlerin ardından Mugan bozkırlarında kurultayı toplayan (1736) Nadir, artık İran topraklarının istikrara kavuştuğundan bahisle kendisinin Safevî hanedanını bırakarak Horasan'a dönmek istediğini belirtmiş ancak kurultay katılımcıları Nadir'in İran'dan çıkmamasını talep etmişlerdir. Bunun üzerine Nadir, Osmanlılar ve İranlılar arasında savaflara sebep olan Şah İsmail'in başlattığı aşırı Şii anlayışını bırakarak Caferi mezhebinin benimsenmesi şartıyla bu isteği kabul etmiş ve ardından Safevî tahtına (8 Mart 1736) oturmuştur(Özcan, 2007: 48.; Minorsky, 1997: 24).

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında başlayan savaşla birlikte batı sınırının güvende olduğunu düşünen Nadir Şah, tekrar doğuya yönelerek Kandahar'ı ele geçirmiş (1738) ve ülkesini Safevîler zamanındaki gibi Hindistan sınırlarına kadar genişletmeyi başarmıştı. Kandahar'ın alınmasıyla Nadir Şah, Abdalî kabilesinden önemli bir kuvveti ordusuna katarak Hindistan seferine (1739) çıkarken Abdalîler burada cesaret ve sadakatleriyle kısa sürede kendilerini göstermişlerdi. Böylece Abdalîler, Osmanlı ve Ruslarla gerçekleştirilen bütün mücadelelerde Nadir Şah'ın yanında yer aldıkları gibi ülke içinde baş gösteren karışıklığın bastırılmasında da önemli görevler üstlenmişlerdir(Yazıcı ve Aksoy, 2010: 332)⁴⁵ Hindistan'a yürüyüş safhasında merkezi otoritenin zayıflığı, saraydaki bölünmeler ve sınır eyaletlerindeki güvenlik tedbirlerinin yeterli olmaması gibi durumlar Nadir Şah'ın işini büyük ölçüde kolaylaştırıcaktı(Sevinç, 2011: 16). Böylece Hindistan'a yürüyen Nadir Şah, Abdalî ve Gılcaı kuvvetleriyle beraber Kâbil, Celalabad ve Peşaver'i topraklarına katmıştır ki Kâbil'in Nadir Şah tarafından ele geçirilmesi bölgede zaten zayıflamış olan Hind-Türk İmparatorluğu'nun hâkimiyetini sona erdirmiştir. Aynı zamanda Kâbil, Nadir Şah'ın bölgedeki merkezi olmakla beraber Hindistan seferleri içinde bir üs konumunda olmuştur(Erman, 2013: 492).⁴⁶

Nadir Şah, Gılcaıların Kandahar'da esir etmiş olduğu Abdalî ileri gelenlerini serbest bırakmışlardır ki bunlar içerisinde Safevîler döneminde Herat valiliği görevini üstlenmiş olan Abdalî reislerinden Muhammed Zaman Han'ın oğlu Ahmed Han'da bulunmaktaydı. Henüz on altı yaşında olmasına rağmen Nadir Şah'ın hizmetine girerek onun Hint, Osmanlı ve diğer seferlerine katılan Ahmed Han, gösterdiği başarılar ile Nadir Şah'ın takdirini kazanırken sandukbaşı⁴⁷ ve yasavulluğ⁴⁸ görevlerine terfi etmenin yanında emrindeki dört bin Abdalî süvarisi ile Nadir Şah'ın harem çadırının ikinci kapısının güvenliğini sağlamakla görevlendirilmiştir(Yazıcı ve Aksoy, 2011: 332 vd.)

⁴⁵ Nadir Şah, ömrünün geri kalan kısmında da Afganlardan kurulu ordusuna çok güvendiği halde kendisinin sünni olması ötürü yadırgadığı İranlılara pek az itimat etmiştir (Tarzî, 1997: 162).

⁴⁶ Nadir Şah'ın Hindistan seferiyle alakalı bkz., (Bayur, 1987b: 3 vd.; Sevinç, 2011: 16 vd.).

⁴⁷Babûrlular zamanında hazine memuruna verilen addır (Babûr, 1987:666).

⁴⁸Saray muhafızlarının başı anlamına geldiği gibi aynı zamanda muhafaza memuru, tanzim edici ve mühim bir memurun yanında bulunan atlı muhafız anlamlarına da geliyordu (Babûr, 1987: 666).

Nadir Şah, kendisine karşı 1746'da ülkenin birçok yerinde başlayan isyan hareketlerini bastırmak için çaba sarf ederken devamlı teyakkuzda olmasından ötürü ruh hali bozulmuş ve en yakınındaki beylere dahi güvenemeyecek hale gelmişti. Bu nedenle Nadir Şah, 19-20 Haziran gecesi kendisini korumakla görevli Abdalî ve Özbek liderleri çağırarak kendilerine şüphelendiği hanların isimlerini vererek öldürülmelerini istemiştir. Ancak bu durumu haber alan Salih Han Kırklı, Koca Beg Gündüzlü, Muhammed Han Kaçar, Kaşıkçıbaşı Muhammed Kulu Han Afşar ve Musa Beg Afşar gibi ordunun ileri gelen beyleri hayatlarından endişe ederek Nadir Şah'ın tahttan indirilmesi konusunda karar verip kendisiyle görüşmek bahanesiyle 20 Haziran 1747 gecesi saltanat çadırına giren Salih Han ve Muhammed Han Kaçar tarafından öldürülmüştür.

Nadir Şah'ın öldürüldüğü haberini alan Ahmed Han Abdalî, emrindeki askerlerle Şah'ın çadırına girerek onun cansız bedenini ve o sırada çadırı yağmalamakla meşgul Kızılbaşları gördüğü vakit intikam duygusuyla üzerlerine yürümüş ancak baş etmenin güç olduğunu fark ettiği vakit Nadir Şah'ın parmağındaki mührü, Kûh-ı Nur ve Derya-yı Nur adlı muhteşem elmasları⁴⁹ ayrıca bulabildiği diğer hazineleri alarak geri çekilmiştir (Yazıcı ve Aksoy, 2011: 333-334).

Nadir Şah'ın ölümü İran'daki siyasi tabloyu değiştirirken yeni devlet kuracak olan Abdalî ve Gılcay kabileleri bu toprakları terk ederek asıl yurtları olan Kandahar'a çekileceklerdi. Bu vesileyle İran'dan ayrılan Abdalî ve Gılcay kabilelerinin oluşturduğu birliği komuta eden Nur Muhammed Han Alizay, Ferah civarına ulaştığı vakit yolları tutan İran kuvvetlerini bozguna uğratarak Kersek kasabasına kadar ilerlemişlerdi. Aynı zamanda kendilerinden önce Nadir Şah'ın öldürüldüğü bilgisi Kandahar'a ulaştırılırken buradaki idarecilerin husumetine uğramamak adına güçlü bir lider seçilerek Kandahar'a girilmesi fikrinde birleşildi.

Liderlik konusunu çözmek adına Şir-i Sorh'ta kurultay toplanmış ve Afgan kabilelerinin en nüfuzlu liderleri burada hazır bulunup Han'ın kendilerinden çıkmasını arzu etmelerine rağmen sekiz gün boyunca bir neticeye varılamamış ve sonunda tarafsız bir kişinin karar vermesi düşünülmüş Kâbil ahalisinden derviş Pir Sabır Şah hakem tayin edilmiştir. Ahmed Han Abdalî'de bu tartışmalı kurultayda herhangi bir konuya müdahil olmadan bir köşede oturmaktaydı. Ahmed Han'ın bu halini gözlemleyen Pir Sabır Şah da onu lider olarak seçerken bu görüş diğer hanlar tarafından da kabul edilmişti.⁵⁰ Arkasından gerçekleştirilen törende Pir Sabır Şah, kendisine "Şimdi sen Padişah Dürr-i Dürrân'sın (incilerin incisi)"⁵¹ demiş ve böylece Ahmed Han, Ahmed Şah Dürranî adını almıştı. Ahmed Han'ın Şah

⁴⁹ Nadir Şah, bu elmasları gerçekleştirmiş olduğu Hindistan seferinde Dehli Türk Sultanlığı'ndan getirmiştir (Bayur, 1987b: 99).

⁵⁰ Nadir Şah, yakınlarına bütün İran, Turan ve Hindistan'da Ahmed Abdalî gibi iyi huylu ve davranışlı adam görmediğini ve onun günün birinde tahta çıkacağından bahsetmiştir (Bayur, 1987b: 99); Bir rivayete göre, Ahmed Abdalî'nin kendisinden sonra hükümdar olacağını bizzat Nadir Şah söylemiştir (Tarzî, 1997: 162).

⁵¹ Ahmed Han'ın Dürr-i Dürrân unvanını almasıyla beraber Abdalî kabilesinde bundan sonra Dürranî adı ile anılmaya başlanmıştır (Dames, 1997a: 4; Dames, 1997c: 205.; Tytler, 1967: 61-62.; Bellew, 1880: 30-31.; Tanner, 2002: 117-118.); Ayrıca bazı tarihçiler "Dürr-i Dürrân" ismini incilerin incisi olarak değil de "Dürr-i Davran" zamanın-çağın incisi olarak yanlış bir biçimde yazmışlardır (Singh, 1959: 27.; Ewans, 2001: 23).

unvanıyla Afgan kabilelerinin başına getirilmesinden sonra kurultayda önemli bir karar daha alındı. Bu karara göre artık Kızılbaş İran'a ve Dehli Sultanlığına hizmet etmeyecek, kendi toprakları olan Herat ve Kandahar'da bağımsız bir devlet kuracaktı(Yazıcı ve Aksoy, 2011: 334-336).

Popalzay kabilesinin Sadozay boyundan olan Ahmed Şah, İran ile İndus Nehri arasındaki fethedilmiş topraklarda 1747 yılı itibariyle Durranî olarak bilinen Abdalî ittifakının başında bulunmaktaydı(Roy, 1990: 30). Ahmed Şah, yönetimi eline aldığı vakit ilk olarak otorite tesis etmek adına Kandahar merkez olmak üzere Kâbil, Gazne, Peşaver ve Herat'ı birleştirip dağınık haldeki aşiretleri bir bayrak altında toplamıştır. Böylece kısa sürede Afganistan'ın birliğini sağlayan Ahmed Şah, bir taraftan Hindistan'a bir dizi sefer düzenleyip bölgeyi tamamen hâkimiyetine alırken diğer taraftan da Türkistan'a gerçekleştirdiği iki seferle Buhara Hanlığına Ceyhun Nehri'ni sınır olarak kabul ettirmişti. Afganistan'ın yetiştirdiği en büyük şahsiyetlerden biri olan Ahmed Şah, devletini Türkistan, İran ve Hindistan içlerine kadar genişletip Afganistan'ın tek hâkimi olduğu gibi aynı zamanda Afgan kabilelerine dayanarak ilk bağımsız Milli Afgan devletini (1747) kurmuştur(Yazıcı, 2010: 221).

Sonuç

Asya'nın kalbi olarak nitelendirebileceğimiz Afganistan, sarp dağları ve geçitleriyle stratejik bir önem arz ederken bu özelliklerinden istifade ile bazı güçler güvenliklerini sağlamak adına ülkenin iç bölgelerini bir nevi sığınak olarak kullanmak, bazıları ise Hindistan, sıcak denizler, İran ve Orta Asya'ya doğru genişlemek amacıyla bu toprakları işgal etmişlerdir. Bu nedenden dolayı ki Afganistan, çıkar hesaplarının eksik olmadığı bir coğrafya olarak erken devirlerden itibaren nüfuz kurmak veya ele geçirmek suretiyle hâkimiyet tesis etmek isteyen çeşitli kavim ve devletlerin istilasına uğramıştır ki bu da Afgan milletinin teşekkülünü zorlaştırdığı gibi aynı zamanda bağımsız bir Afgan devletinin kurulmasını da geciktirmiştir.

Bu amaçlarla Afganistan topraklarında M.Ö 500'ler de Perslerle başlayan hâkimiyet yarışı Makedonyalılar ve Sakalarla devam ederken coğrafyanın hâkim gücü konumundaki Türklerin oluşturduğu Kuşanlar, Akhunlar, Gazneliler, Selçuklular, Gurlular, Harzemşahlar, Timurlular ve Babûrluların yanı sıra Moğol ve Safevi gibi birçok devlet ve kavimin istilasıyla sürmüştür. İşte bu çok kültürlü etnik yapı, kabilelerin de katılımıyla çıkar odaklı siyasi kaygıların, kavmi aidiyet ve müstakil hareket etme duygusunun hâkim olduğu dolayısıyla üzerinde savaşların eksik olmadığı bir saha oluşturmuştur.

Büyük devletlerin akın ve göç yolları üzerinde bulunan Afganistan'ı daima ellerinde tutma isteği, buradaki kabileleri desteklerine ihtiyaç duyulan birer güç haline getirmiştir. Bu durumdan istifade eden Abdâliler, Nadir Şah döneminde elde ettikleri nüfuzu iyi şekilde kullanarak farklı etnik gurupları tek çatı altında toplamak kaydıyla siyasi birliği sağlamış ve Milli Afgan Devleti'ni (1747) kurmuşlardır.

Ancak devletin kurulmasıyla bu coğrafyadaki hâkimiyet mücadelesi, durmak bir yana, artarak devam etmiştir. Hanedan kavgalarıyla başlayan siyasi istikrarsızlık sürecinde

Afganistan, zamanla kendini Rusya ve İngiltere'nin çıkarlarına hizmet eden “büyük oyunun” başrolünde bulurken, XIX. yüzyılın başlarından itibaren sürdürülen bu politikaya karşı bağımsızlığını (1919) kazanmış ancak etnik grupların kendi namlarına hareket etme duygusu ülkeyi dış devletlerin manipülasyonlarına tekrar açık bir hâle getirmiştir. Bu gerçeklik, günümüze kadar bir döngü halinde devam ederek Afganistan'ın geleceğine yön verecektir.

KAYNAKÇA

- Ahmed, M.A. (Tarihsiz). *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Dehli Türk İmparatorluğu*.(nşr. T. Say), Tercüman Yayınları.
- Akkurt, M. (2005).*Afganistan'ın Yapılanmasında Siyasi ve Ekonomik Stratejiler*,İstanbul:İQ Kültür Sanat Yayınları.
- Babûr, Z.M. (1987).*Vekâyî; Babûr'un Hatıratı. I-II*,(nşr. R. Rahmeti Arat),Ankara: TTK Basımevi.
- Barthold, V.V. (1973). Herat ve HerîRûd Boyu, *İÜEFTD*, 27, 179-192.
- Barthold, V.V. (1990).*Moğol İstilasına Kadar Türkistan*.(nşr.Hakkı Dursun),İstanbul:TTK Basımevi.
- Barthold, V.V. (2010).*Orta Asya Tarih ve Uygarlık*.(nşr. Ahsen Batur),İstanbul:Selenge Yayınları.
- Barthold, V.V. (1975).*Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*.(nşr. K. Y.Koprıman-A. İ. Aka)Ankara: TTK Yayınları.
- Bayur, Y.H. (1987a).*Hindistan Tarihi. I*, Ankara: TTK Basımevi.
- Bayur, Y.H. (1987b). *Hindistan Tarihi. III*, Ankara: TTK Basımevi.
- Begüm, G. (1987).*Hümâyunnâme*.(nşr. A.Yelgar).Ankara: TTK Basımevi.
- Bellew, H.W. (1880).*The Races of Afghanistan*,Calcutta: Shree Publishing House.
- Bonvalot, G. (2005). *Eski Yurt*.(nşr. M.Uzmen),İstanbul: Elips Kitap.
- Cagnat, R ve Jan, M. (1992).*İmparatorluklar Beşiği*.(nşr. E. Akbulut-T. A.Şensılay),İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Cöhce, S. (2008). Büyük Ortadoğu Projesi Bağlamında Hindistan ile Ortadoğu Arasındaki Tarihi Bağlar ve Güncel İlişkiler.*Akademik Bakış*, II(3), 65-80.
- Cöhce, S.(2000). Dehli Türk Sultanlığının Kurucusu Kutbed-din Aybeg'in Hayatı ve Şahsiyeti, *F.Ü.İ.F.D*, 5, 13-24.
- Cöhce, S. (2002a). Hindistan'da İlk Türk Hâkimiyeti: Kuşanlar ve Akhunlar.*Türkler*, I, (ed. H.C. Güzel vd.), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 815-820.
- Cöhce, S. (2002b). Gaznelilerin Hindistan Hâkimiyetleri. *Türkler*, IV, (ed. H.C. Güzel vd.), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 522-525.
- Cöhce, S. (2002c). Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri.*Türkler*, VIII, (ed. H.C. Güzel vd.), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 689-730.

- Cöhce, S. (2001). İlk Çağda Hindistan'da Türk Varlığı. *Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları*, I(1), 9-22.
- Cüveyni, A.A. (1988). *Tarih-i Cihan Güşa* (nşr. Mürsel Öztürk), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Czeglédy, K. (2004). *Bozkır Kavimlerinin Doğudan Batıya Göçleri* (nşr. Mutlu Gün), Ankara: Doruk Yayıncılık.
- Dames, M.L. (1997a). Ebdali. *İ.A, IV*, Eskişehir: MEB Yayınları, 4.
- Dames, M.L. (1997b). Efganistan. *İ.A, IV*, Eskişehir: MEB Yayınları, 133-168.
- Dames, M. L. (1997c). Ahmed Şah Durrani. *İ.A, I*, Eskişehir: MEB Yayınları, 204-207.
- Durak, N. (2002). Gaznelilerin Kuruluşuna Kadar Afganistan'da Türkler. *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: TATAV Yayınları, 27-46.
- Durak, N. (2001). *Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler*, Ankara: ASAM Yayınları.
- Durak, N. (2008). *Hazaralar*, Malatya: Öz Serhat Yayıncılık.
- Erman, K. (2013). Ahmed Şah Dürrani Öncesinde Afganistan Tarihinde Türkler ve Diğer Kavimler. *AÜDTCFD*, 53(2), 479-495.
- Esmail, M.E. (2004). *Kominist İşgalden Liberal İstilaya Trajik Afganistan*, İstanbul: Tarih Düşünce Kitapları.
- Ewans, M. (2001). *Afghanistan A New History*, London: Curzon Press.
- Fletcher, A. (1965). *Afghanistan Highway of Conquest*, New York: Greenwood Press.
- Fraser-Tytler, W.K. (1967). *Afghanistan: A Study of Political Developments in Central and Southern Asia*, London: Oxford University Press.
- Golden, P.B. (2000). Orta Asya'da İslâmiyet'in İlk Dönemleri ve Karahanlılar. *Erken İç Asya Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 459-497.
- Grenard, F. (1970). *Asya'nın Yükselişi ve Düşüşü*, İstanbul: MEB Yayınları.
- Grousset, R. (1980). *Bozkır İmparatorluğu* (nşr. M. Reşat Uzmen), İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Hammer, J.V. (1994). *Büyük Osmanlı Tarihi. VII*, (nşr. Vecdi Bürün), İstanbul: Üçdal Yayıncılık.
- Hartog, L.D. (2003). *Cengiz Han Dünya'nın Fatihisi*, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Kitapçı, K. (1986). *Yeni İslam Tarihi ve Türkistan*, I, İstanbul: Dizgi Matbaacılık.
- Kocaoğlu, M. (1995). *Uluslar Arası İlişkiler Işığında Ortadoğu*, Ankara: Genelkurmay Basımevi.

- Konukçu, E. (2002a).Akhunlar'ın Kalıntısı Olarak Kalaçlar (Halaçlar).*Türkler, I*,(ed. H.C. Güzel vd.), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 845-849.
- Konukçu,E. (2002b).Akhunlar.*Türkler, I*,(ed. H.C. Güzel vd.), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 827-830.
- Konukçu, E. (2001).Hindistan'daki Türkler,*Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları I(1)*, Malatya: Kubbealtı Yayıncılık, 23-31.
- Köprülü, M.F. (1997). Halaç.*İ.A, V(1)*, Eskişehir: MEB Yayınları, 109-116.
- Köymen, M.A. (1989).*Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi I*, Ankara: TTK Basımevi.
- Lewis,B. (Tarihsiz).Orta Şarkın Tarihi Hüvviyeti.*AÜİFD*, XII, 75-81.
- Ligeti, L. (1946).*Bilinmeyen İç Asya*(nşr. Sadrettin Karatay), İstanbul: Pulhan Matbaası.
- Lindholm, C. (2004).*İslami Ortadoğu*(nşr. Balkı Şafak), Ankara: İmge Yayınları.
- Mahmud, A.B. (1977).*Selçuk-nâme. II*, (nşr. Erdoğan Merçil), İstanbul: Tercüman yayınları.
- Mahmud, K. (1998).*Divan-ı Lügat-it Türk. I*, (nşr. Besim Atalay), Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Manz, B.F. (2006).*Timurlenk*.(nşr. Zuhal Bilgin), İstanbul: Kronik Yayınları.
- Memiş, E. (1987).*İskitlerin Tarihi*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Merçil, E. (1989).*Gazneliler Devleti Tarihi*,Ankara: TTK Basımevi.
- Merçil, E. (1985).*Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul: TTK Basımevi.
- Minorsky, V. (1997).Nâdir.*İ.A, IX*, (nşr. A. Münir Aktepe), Eskişehir: MEB Yayınları, 21-31.
- Mutanoğlu, M. (2006).*Afganistan Moğol İstilasından Amerikan İşgaline*, İstanbul: İlke Yayıncılık.
- Narain, A.K. (2000).*İç Asya'da Hint Avrupalılar.Erken İç Asya Tarihi*, (nşr. Levent Köker), İstanbul: İletişim Yayınları, 209-244.
- Nuri Paşa, M. (1980).*Netayicül-Vukuat Osmanlı Tarihi. III/IV*, (Yay Haz. Neşet Çağatay), Ankara: TTK Yayınları.
- Oğuz, E. (1999).*Afganistan: Sovyet İşgalinden İç Savaşa*, İstanbul: Cep Kitapları Yayınları.
- Oğuz, E. (2001).*Hedef Ülke Afganistan*, İstanbul: Doğan Kitap.
- Ögel, B. (1948).Çin Kaynaklarına Göre Wusunlar ve Siyasi Sınırları hakkında Bazı Problemler.*DTCFD*, VI(4), 259-278.

- Ögel, B. (1957).Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar I. Yüce-çiler.*D.T.C.F.D, XV(1-3)*, 247-278.
- Ögel, B. (2001).*Türk Kültürünün Gelişme Çağları I*, İstanbul: MEB Yayınları.
- Özcan, A. (2007).Ni'metullah b. Habibullah.*TDVİA, XXXIII*, İstanbul: TDV Yayınları, 131.
- Rashid, A. (2000).*Taliban*, London: Bloomsbury Publishing.
- Roux, J.P. (2001).*Orta Asya Tarih ve Uygarlık*(nşr. Lale Arslan), İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Roy, O. (1990).*Afganistan'da Direniş ve İslam*, İstanbul: Yöneliş Yayınları.
- Runion, M.L. (2007).*TheHistory of Afghanistan*, London: GreenwoodPress.
- Sabır, M.S. (1970).*Pakistan Culture People andPlaces*, PeshawarUniversityBookAgency.
- Saray, M. (2002).*Afganistan ve Türkler*, Ankara: ASAM Yayınları.
- Saray, M. (1981).*Dünden Bugüne Afganistan*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Sarihan, Z. (2002).*Kurtuluş Savaşımızda Türk-Afgan İlişkileri*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Sevinç, T. (2011).Nadirşah'ın 1738-1739 Hindistan Seferi ve Sonuçları.*SDÜFEFSBD*, 24, 13-35.
- Singh, G. (1959).*AhmadShahDurraniFather of Modern Afghanistan*, New York: Asia Publishing House.
- Sivrioğlu, T ve Türkoğlu, A.J. (2017).*Başlangıçtan Günümüze Afganistan Tarihi*, İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Süleyman Er-Râvendî, M.A. (1957).*Râhat-Üs-Sudûr ve Âyet-Üs-Sürûr. I*, (nşr. Ahmed Ateş), Ankara: TTK Basımevi.
- Sümer, F. (1989).Avşarlar.*Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*,62, 119-139.
- Sümer, F. (1976).*Safevî Devletinin kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*,Ankara: Güven Matbaası.
- Şalîzî, A. (1989). *Vatanım Afganistan*, İstanbul: Gonca Yayınevi.
- Şâmî, N. (1987).*Zafernâme*(nşr. Necati Lugal), Ankara: TTK Basımevi.
- Taneri, A. (1977).*Celâlüd'dînHârizmşah ve Zamanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Tanner, S. (2002).*Afganistan: A MilitaryHistoryFrom Alexander The Great ToThe Fall Of The Taliban*, Cambridge: De CapoPress.
- Tarhan, T. (1969). İskitlerin Dini İnanç ve Adetleri. *İÜEFTD*,23, 145-170.
- Tarzi, A. (1997).Efganistan.*İ.A, IV*, Eskişehir: MEB Yayınları, 168-178.

- Tobça'an, M.N. (1995).*Moğolların Gizli Tarihi (nşr. A. Temür)*, Ankara: TTK Basımevi.
- Togan, Z.V. (1981).*Umumi Türk Tarihine Giriş I*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Uslu, R. (2002).İslâm Orduları tarafından Fethinden Selçuklulara Kadar Afganistan, *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: TATAV Yayınları, 1-26.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1988).*Osmanlı Tarihi IV(1)*, Ankara: TTK Yayınları.
- Üçok, B. (1968).*İslâm Tarihi*, Ankara: MEB Yayınları, Ankara 1968, 114.
- Weathherford, J. (2009).*Cengiz Han*, İstanbul: Kronik Yayınları.
- Yazıcı, O ve Aksoy, N.D. (2010).Afgan Devletinin Kuruluşunda Türk Kültürünün Tesirleri.*Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, IX(2), 331-344.
- Yazıcı, O ve Özman, R. (2016).Afganistan'da Prehistorya Çalışmaları.*Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 17(2), 1-16.
- Yazıcı, O. (2017).Doğu'da Şehir İmgesine Bir Örnek: Şehr-i Ahmedşahi (Kandahar).*4. Milletlerarası Şehir Yazarları Kongresi*, 1-11.
- Yazıcı, O. (2010).Afganistan'daki Otorite Boşluğunun Tarihi Temelleri ve Bölge Güvenliği Üzerindeki Etkileri.*HistoryStudies: International Journal of History*, 2(1), 219-236.
- Yazıcı, O. (2006).Gılcayların Menşei.*Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, IV(1), 31-51.
- Yazıcı, O. (2011a). *Modern Afganistan'ın Kuruluşu (1834-1922)*, Malatya: Mengüceli Yayınları.
- Yazıcı, O.(2011b). Hazaraların Menşei İle İlgili Yeni Bir Görüş.*Türklük Bilimi Araştırmaları*, XVI(29), 485-490.
- Yazıcı, T. (1997). *Safevîler. İ.A, X*, Eskişehir: MEB Yayınları.